

NINA PAVELČÍKOVÁ

Formování komunistické koncepce řešení tzv. romské otázky w ČSR v letech 1948–1960

Ve studii, kterou předkládám polským zájemcům o problematiku, která je v současné době velmi živá ve všech tzv. postkomunistických zemích, vycházím z poměrně rozsáhlého výzkumu, jehož faktografické výsledky jsem publikovala v několika samostatných studiích. Nepovažuji proto za nutné se podrobněji zabývat jednotlivými fakty, ale pokouším se na jejich základě vysledovat obecné rysy komunistické koncepce, které podle mého názoru podstatně ovlivnily postavení Romů v současné společnosti. Obecnější závěry samozřejmě není možno formulovat bez hlubšího pochopení specifických rysů romské mentality a složitého vývoje etnika; ostatně právě nepochopení odlišnosti Romů zřejmě způsobilo krach většiny projektů, které se komunisté ve vztahu k nim pokoušeli realizovat. Své pokusy o zobecnění základních okruhů sledovaných problémů opírám nejen o výsledky svého vlastního výzkumu, ale pokouším se o kombinaci poznatků z poměrně rozsáhlé základny romistických studií, které zachycují etnologické, sociální, psychologické aj. poznatky o specifických rysech příslušníků tohoto etnika v širším historickém kontextu.

Startovní pozice

Jedním z bezprostředních důsledků druhé světové války byly rozsáhlé přesuny obyvatelstva, které zasáhly celou oblast střední a východní Evropy. V souvislosti s poválečnou situací v Československu se zpravidla hovoří o násilném vysídlení téměř všeho německého obyvatelstva, event. o pokusech zbavit se maďarské menšiny, o početných skupinách českých reemigrantů

z různých koutů Evropy. Méně známá je skutečnost, že v průběhu druhé poloviny čtyřicátých let odstartoval proces nejdříve živelné, později i řízené imigrace tisíců převážně usedlých romských obyvatel ze Slovenska do českých zemí.

Až do druhé světové války žilo na území Čech a Moravy kolem deseti tisíc původních převážně usedlých a zčásti integrovaných romských obyvatel, kteří byli v době tzv. protektorátu vyhubeni většinou v nacistických vyhlazovacích táborech, po roce 1945 se z nich vrátilo necelých 600 osob, které se poměrně rychle asimilovaly s majoritou¹. Na Slovensku žilo Romů tradičně mnohem více než v českých zemích. Za doby existence samostatné Slovenské republiky v letech 1939—1945 byli také výrazně diskriminováni, nedošlo tu však k holocaustu. Protiromské zákony postihly kočovné, tzv. olašské Romy, kteří představovali uzavřenou komunitu přísně dodržující tradiční způsob života a socio-kulturní systém, výrazně odlišný od zvyklostí usedlého evropského obyvatelstva. Zasáhl je zejména zákaz, event. výrazné omezení kočovnictví a překupnických obživných aktivit. Velká část mužského romského obyvatelstva byla soustředěna do pracovních táborů. Pod vlivem diskriminačního zákonodárství došlo také k likvidací části osad, v nichž žila většina slovenských romských obyvatel usedlým způsobem života ve svérázné symbióze s majoritním obyvatelstvem. Zákonem jim byl zakázán vstup do měst. Příslušníci tzv. Hlinkových gard vyháněli Romy z míst, která byla v blízkosti veřejných komunikací či přímo souvisela se sídly majority. Jejich osady většinou srovnali se zemí a přinutili jejich bývalé obyvatele, aby si vybudovali bídné přístřešky v lesích nebo na jiných vzdálených, méně frekventovaných místech, kde chyběla voda i ostatní základní prostředky k přežití².

V poválečné době se o Romy nikdo nestaral, oni sami nebyli schopni své životní podmínky v místních poměrech změnit. Tradiční romská řemesla už neměla v moderní průmyslové společnosti šanci na odbyt, zájem nebyl ani

¹ C. Nečas: *Holocaust českých Romů*. Praha 1999, s. 173.

² E. Lacková: *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha 1997, s. 107—134; C. Nečas: *Diskriminace a perzekuce slovenských Cikánů v letech 1939—1945*. In: *Nové obzory* 19. Prešov 1977, s. 125—152. Olašští Romové představují nejen po stránce sociokulturní, ale i antropologicky, jazykově a historicky samostatnou subetnickou skupinu, která se od ostatních Romů sama vždy výrazně distancovala. Její příslušníci tvoří jen asi 10% všeho romského obyvatelstva, až do poloviny 19. století žili na Balkáně (sám název je svázán s rumunskou Valachií), odkud se rozšířili do celé střední Evropy po zrušení otroctví v Rumunsku v roce 1864. Jejich skupiny se vnitřně dále dělí podle způsobů obživy. Lovároné — konští handlíři a Kalderaši (kotláři) kočovali od uvedeného data také po polském území. Kromě nich žijí v polském podhůří Karpat také Rómové usedlí (Polska Roma, resp. Bergitka — horští, nesprávně též Ungrika), kteří paří ke stejné skupině jako Romové východoslovenští. Až do let 2. světové války byli po střední Evropě rozptýleni tzv. němečtí Romové — Sintí, kteří se ovšem také vesměs stali obětí holocaustu. Srv.: A. Bartosz: *Informace o Romech v Polsku*. In: *Romové — o Roma. Tradice a současnost*. Brno 1999, s.79.

o produkce proslulých romských hudebníků. Přestalo fungovat svérázné lokální společenství Romů s makrosocietou, které se tradičně opíralo o vzájemnou pracovní i charitativní výpomoc (kmotrovství bohatších sedláků, chování romských žen a dětí „po ptaní”, na oplátku pomocné práce na poli, drobné služby v domácnosti apod.). Rozsáhlý rozrod způsoboval přelidnění bídých romských osad, k neschopnosti jejich obyvatel se uživit a obhájit holý život přispívaly celkově špatné hospodářské a sociální poměry na území poválečného Slovenska³. V českých zemích se naopak v poválečném období po odsunu německého obyvatelstva a v souvislosti s výstavbou a obnovou hospodářství naskytovalo obrovské množství pracovních příležitostí i podmínky k usazení.

V literatuře se často uvádí, že k prvním rozsáhlejšími imigracím slovenských Romů do českých zemí došlo už bezprostředně v poválečném období; ověřit přesněji různé typy zpráv o jejich průchodu, usazování v pohraničí či ve větších městech je však obtížné, neboť jejich evidence byla velmi sporadická a nepřesná. V roce 1947 se pokusilo Ministerstvo vnitra ČSR realizovat první poválečný soupis romského obyvatelstva. Podle jeho výsledků v té době mělo žít na území Čech a Moravy více než 16.750 příslušníků romského etnika. Konkrétní regionální výzkumy však ukazují, že soupis nevycházel z jednotných kritérií a zachytil na jedné straně všechno kočovné (tedy i neromské) obyvatelstvo, na druhé straně mnohé usedlé, více méně asimilované, resp. neevidované Romy vůbec nezaregistroval⁴. Je tedy možno konstatovat, že přes různé konflikty s policejními orgány, případy „postrku” či vyhoštění hlavně kočovných romských skupin a nepřesné zprávy o „řádění cikánských tlup” ve vylidrujícím se pohraničí se většina českého obyvatelstva setkávala až do počátku padesátých let s příslušníky romského etnika jen sporadicky.

Formování základních stanovisek

K zásadnímu přelomu nedošlo sice hned po změně režimu, způsobené komunistickým převratem v únoru 1948, nicméně s jeho následky je další osud Romů v ČSR bezprostředně spojen. Už v prvních letech převratných politických a ekonomických změn nastal totiž v českých zemích obrovský „hlad”

³ A. Jurová: *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945*. Bratislava 1993, s. 17 an.; T. Haišman: *Snahy centrálních orgánů státní správy o řešení tzv. cikánské otázky v českých zemích v letech 1945 až 1947 ve světle tisku*. „Český lid” 1989, 76, s. 4–11.

⁴ A. Jurová: *Vývoj rómskej problematiky...*, s. 24; N. Pavelčíková: *Romské obyvatelstvo na Ostravsku (1945–1975)*. OU Ostrava 1999, s. 25 an.

po pracovních silách pro masově budovaný těžký průmysl, přehrady a další vodní díla, nové komunikace, železnice, v souvislosti s tím pak záhy také pro stavební boom spojený s investicemi do průmyslu i bytové výstavby. Podobná situace nastala také v oblasti zemědělství, kde přibíraly nové pracovníky především státní statky v pohraničí, vyliďněném po vysídlení německého obyvatelstva. Společné pro všechny tyto obory bylo zejména to, že požadavky na kvalifikaci pracovních sil byly minimální. Většinou šlo o fyzicky namáhavé, ale jednoduché, spíše pomocné práce, s nimiž ostatně měla řada nově přicházejících romských mužů zkušenosti už z meziválečného období. Podle svědectví některých dobových pramenů je zřejmé, že pracovní úřady a zejména kádrová oddělení podniků původně ani nepočítala s tím, že by zaměstnala romské pracovníky nastálo. Přijímala zpočátku spíše náhodně romské uchazeče jako brigádníky, ubytovávala je nouzově v tzv. dělnických ubikacích či opuštěných, zdevastovaných koloniích, vůbec nepočítala s tím, že by se za nimi měly stěhovat jejich rodiny⁵. Nabídka těchto pracovních sil přitom neustále rostla, nebo prostřednictvím rozsáhlých rodinných svazků se velmi rychle po celém Slovensku šířily zvěsti o tom, že v českých zemích je možno snadno nalézt dobře placená místa, někde i možnosti relativně lepšího ubytování, než jaké skýtalý zbídačelé romské osady. Slovenské pracovní úřady se nadbytku romských pracovníků milerády zbavovaly. Pro české podniky bylo naopak výhodné, že romští imigranti měli ve srovnání s domácími silami minimální požadavky na mzdu, sociální zabezpečení, ubytování, neorientovali se vůbec ve zdejších pracovních poměrech, jejich pracovní morálka sice byla předmětem občasných stížností, ale většinou se příliš neodlišovala od nasazení jiných příležitostných zaměstnanců⁶.

Zřejmě především zvyšující se příliv romských imigrantů ze Slovenska přiměl pracovníky oficiálních institucí i různé představitele veřejnosti v českých zemích k tomu, aby se zamýšleli nad řešením tzv. romské otázky. Iniciativa vycházela z vládních kruhů, především od Ministerstva vnitra, které dostávalo velké množství hlášení o přistěhovalcích. V roce 1950 prostřednictvím § 150 zákona č. 88/1950 o trestním řádu správním učinil komunistický režim formální krok ke zrovnoprávnění romských obyvatel. Byl zrušen diskriminační zákon z r. 1927 o potulných cikánech, který až dosud omezoval či kontroloval pohyb kočovníků, zamezoval usazování Romů v některých oblastech či jinak je diskriminoval, a nebyl nahrazen žádnou jinou speciální

⁵ Oběžníky KNV, KV KSČ Ostrava, Státní okresní archiv (SokA) Opava, fond ONV Vítkov, k. č. 149, i. č. 178.

⁶ Tamtéž. Svědectví o celkem dobré pracovní morálce většiny romských pracovníků podávají četné prameny. Nepřímo ji potvrzují i přehledy chovanců kárných pracovních táborů, v nichž se Romové nevyskytovali ve větším počtu — např. na Ostravsku jsou zaznamenáni ve třech táborech po jednom. Srv.: Archiv Ministerstva vnitra Bmo-Kanice, fondy TNP Ostrava-Kunčice, krab. 53, TNP Ostrava-Vítkovice, krab.č. 18, TNP Třinec, krab.č. 20.

úpravou⁷. Romové se stali běžnými občany se stejnými právy a povinnostmi jako všichni ostatní obyvatelé státu.

Zákon ovšem řešil pouze vnější stránky právního postavení romského obyvatelstva, názory na etnicitu Romů a řešení problémů s jejich reálným postavením ve společnosti se zpočátku značně lišily. Určitá část společnosti a jejich reprezentantů dávala přednost poměrně liberálním postupům, které by respektovaly specifické rysy romské kultury a způsobu života. Např. Krajský národní výbor v Ostravě zprostředkoval v prosinci 1951 Ministerstvu vnitra názory úředníků Jednotného národního výboru v Ostravě, kteří navrhovali „poučit se ze zkušeností SSSR... a dát možnost cikánským rodinám žít ve slušném prostředí“, např. jim umožnit osídlení celých vesnic ve vysídleném pohraničí — nejlépe na Osoblažsku, z něhož se má stát „kvetoucí zahrada kraje“. Podle nich je možno vyškolit „cikánské kádry“ na předsedy místních národních výborů, příslušníky Sboru národní bezpečnosti, zabezpečit jim např. také učitelské vzdělání a tím umožnit vybudování vlastní romské samosprávy. Dále je třeba zajistit pro tyto vesnice lékaře a sociální pracovníky a založit v nich jednotná zemědělská družstva, která by se stala zárukou jejich dalšího sociálního a ekonomického rozvoje⁸. Podobné názory zaznamenalo Ministerstvo vnitra i z řad jednotlivců — např. v květnu 1951 zaslal ppor. J. Vobr z Prahy předsedovi vlády dopis, v němž navrhuje: „[...] aby se v pohraničních krajích kde je Cikánů hodně utvořila přímo z popudu vlády cikánská národnostní skupina, která by měla své lidové volené orgány, své stranické organizace a svou inteligenci, která by tuto národnostní skupinu vedla v duchu našich politických a tím i hospodářských zásad“.⁹ Požadavky na akceptování romské minority jako národnostní pospolitosti s vlastním jazykem, kulturou a osobitým charakterem zaznívaly i později — např. na poradě Svazu spisovatelů v srpnu 1953, již se zúčastnili zástupci kulturních institucí z celého Československa a také představitelé romské inteligence. Rom Antonín Daniel tu nastolil dokonce požadavek na vytvoření katedry romského jazyka na některé z vysokých škol. O měsíc později zřídila vědecká rada Orientálního ústavu Československé akademie věd (ČSAV) komisi pro „cikánský jazyk“, jejíž přípravný výbor opět svolal znalce romské problematiky z celé republiky.

⁷ A. Jurová: *Vývoj rómskéj problematiky...*, s. 28.

⁸ Zemský archiv (ZA) Opava, fond KNV Ostrava II, kart.č. 2512, sign. 215. Státní ústřední archiv (SZA) Praha, fond Ministerstvo vnitra — dodatky (MV-D), k. č. 1383, i. č. 13. Zároveň se ovšem v tomtéž hlasem objevuje také starší názor pracovníků Sboru národní bezpečnosti (SNB) v Karvině, který dává přednost represivnímu postupu — cestou nařízení přinutit Romy k práci ve stálém bydlišti, zakázat jejich převádění na jiná pracoviště a tím umožnit stálou kontrolu jejich evidence. Členové SNB doporučovali, že by bylo vhodnější zaměstnávat Romy v zemědělství, neboť zapojení do průmyslu a výstavby vede ke zvyšování jejich trestné činnosti.

⁹ A. Jurová: *Rómská problematika 1945—1967. Dokumenty. 2. část*. ÚDY AV ČR Praha 1996, dok. č. 76, s. 155.

Z jednání vzešlo memorandum urgující okamžité řešení romské otázky, jeho účastníci zdůrazňovali nutnost účasti romských představitelů na vytvoření statutu romské minority. Činnost komise měla samozřejmě podpořit také vědecký výzkum romské problematiky, organizovaný v rámci ČSAV i Slovenské akademie vied. Většina těchto návrhů se odvolávala na sovětskou národnostní politiku, která ve dvacátých a třicátých letech dvacátého století přiznávala Romům národní svébytnost v souvislosti s tzv. malými národnostmi a kromě snahy o ekonomický a sociální rozvoj (např. prostřednictvím romských kolchozů) zajišťovala i jejich kulturní autonomii, rozvoj romského jazyka a kultury (vlastní časopisy, knihy, 2 romská divadla). Ministerstva zjišťovala informace o postavení Romů a řešení této problematiky také v ostatních zemích tzv. socialistického tábora. Je zřejmé, že na počátku padesátých let se ještě na území ČSR všeobecně nerozšířily zprávy o tom, že sovětská komunistická vláda ustoupila od původních principů národnostní politiky a zahajují vůči „nepřizpůsobivým Cikánům“ nový, mnohem tvrdší kurs¹⁰.

Je ovšem třeba zdůraznit, že úvahy o řešení romské otázky se nenesly na počátku padesátých let pouze směrem k uznání etnicity a samostatného rozvoje. Zejména z míst, kde se zvyšoval počet romských imigrantů ze Slovenska a místní orgány si s nimi nevěděly rady, se ozývaly stále zřetelnější hlasy, že je třeba postupovat vůči romským přistěhovalcům razantně. Jednotliví pracovníci decizní sféry na Ostravsku prosazovali např. názor, aby byli všichni dospělí Romové zařazeni do pracovních táborů, děti a mládež lze převychovávat v dětských domovech. Přesvědčení o nutnosti tvrdého postupu vyjadřovali stále výrazněji i úředníci Ministerstva vnitra, před nimiž se kupily různé stížnosti na problémy s romskými imigranty¹¹. Na ministerstvu začal pod dojmem těchto zpráv postupně převládat názor, že jedinou cestou k řešení složitých problémů s romskými obyvateli je jejich asimilace s majoritou. Už na počátku roku 1952 krystalizovaly zárodky plánů postupu v cikánské otázce také na úrovni nejvyššího orgánu Komunistické strany Československa (KSČ), jehož usnesení byla závazná pro všechny státní orgány. Zásady, jimiž se měla napříště řídit všechna další opatření vůči Romům, zřejmě převzal Ústřední výbor KSČ ze Sovětského svazu. Tam totiž mezitím zvítězil názor, že podle zásad stalinského učení o národnostní otázce Romové v žádném případě nepředstavují svébytnou etnickou skupinu. Podle stalinských teorií jim k tomu chyběla např. jazyková jednotnota a spisovná řeč (sic!), společné území, jednotná národní ekonomika apod. V komunistických kruzích postupně vykrystalizovalo přesvědčení, že Romové jsou jakousi svéráznou skupinou zaostalého obyva-

¹⁰ A. Jurová: *Vývoj romské problematiky...*, s. 30, 35.

¹¹ ZA Opava, fond KNV Ostrava, neuspořádaný materiál (n. m.), fasc. č. 1346. Srv. N. Pavelčíková: *Romské obyvatelstvo na Ostravsku (1945–1975)*. OU Ostrava 1999, s. 30. (Srv. pozn. č. 8.)

telstva, jehož nedostatečně rozvinuté ekonomické a sociální struktury a společenské postavení jsou dědictvím předešlých „vykořisťovatelských systémů“¹². Za socialismu mají všechny předpoklady ke všeobecnému zvýšení sociální úrovně a jejich povznesení a splynutí s makrosocietou je tedy otázkou poměrně krátkého času. Prostřednictvím Ministerstva vnitra byly zaslány 5. března 1952 národním výborům všech stupňů pokyny nazvané „Úprava poměrů osob cikánského původu“, které obsahovaly základní zásady postupu v „cikánské otázce“. Jednotlivá opatření se měla soustředit na:

1. Problematiku ubytování. Romské rodiny se měly usidlovat v jednotlivých střediscích v menších skupinách, měla jim být zajištěna všestranná pomoc sociálních pracovníků.

2. Zařazení všech dospělých členů rodiny do práce. Vedení závodů mělo za úkol se k romským zaměstnancům chovat s porozuměním a maximální trpělivostí, snažit se je udržet ve stálém pracovním poměru.

3. Zajištění docházky romských dětí do školy, kontroly jejich evidence a přijímání do mateřských a národních škol. Zřizování speciálních tříd pro romské děti tam, kde se jeví potřeba. Získávání rodičů pro spolupráci v rámci Sdružení rodičů a přátel školy, vytvoření podmínek pro likvidaci negramotnosti dospělých Romů.

4. Propagaci stalinských zásad národnostní politiky mezi majoritním obyvatelstvem.

5. Zamezení diskriminace Romů.

6. Zapojení „uvědomělých Cikánů“ do převýchovného procesu.

7. Zaopatření všech Romů osobními průkazy a doklady o jejich pracovním poměru.

8. Zvláštní pozornost věnovat zapojení kočovníků do pracovního poměru a jejich přesvědčování, aby se vzdali kočovného způsobu života¹³.

Na tuto směrnici navazovala pak další vyhlášená opatření jednotlivých krajských orgánů, které se snažily přispět k celkovému řešení problematiky. KNV v Ostravě např. ve svém usnesení z 21.3.1952 zdůrazňuje nutnost přesné evidence romského obyvatelstva, klade důraz na zajištění jeho kulturního vyžití formou zakládání hudebních a divadelních kroužků, podporou návštěvy kin a divadel, využívání pojízdných knihoven. Nově věnuje pozornost také zdravotnické péči, zejména povinné ústavní léčbě těžce nemocných, kontrole hygieny bydlení apod. Zodpovědnost za splnění těchto úkolů přenáší na III.

¹² SÚA Praha, fond ÚV KSČ, ideologické oddělení, sv. 36, i. j. 282.

¹³ Tamtéž. Srv.: T. Haišman, T. Grulich: *Institucionální zájem o cikánské obyvatelstvo v Československu v letech 1945–1958*. „Český lid“ 2/1986, 73, s. 74. V roce 1952 zřejmě dozrávala jakási prvotní koncepce řešení „romské otázky“ také v dalších východoevropských zemích včetně Polska, jehož vláda vydala v tomto roce usnesení *O pomoci cikánskému obyvatelstvu při přechodu na usedlý způsob života*. Srv.: A. Bartosz: *Informace o Romech v Polsku*. In: *Romové — o Roma. Tradice a současnost*. Brno 1999, s. 79.

— organizační oddělení národních výborů, s nimiž by měli spolupracovat pracovníci rezortu školství a osvěty, zdravotníci, popř. i další¹⁴. V průběhu roku 1953 byly postupně zcela odmítnuty jakékoliv pokusy o zdůrazňování národní svébytnosti Romů a oficiální podporu jejich kulturních aktivit. Převážilo zaměření na „převýchovu osob cikánského původu v nového člověka“ alfabetyzace probíhala výhradně v české řeči, kulturní činnost se měla rozvíjet v rámci majoritních souborů tzv. lidové umělecké tvořivosti, účasti v „soutěži tvořivosti mládeže“¹⁵.

Úskalí praktické realizace řešení „romské otázky“

V praxi se velmi záhy ukázalo, že všechna navrhovaná řešení a postupy nevedou k žádnému viditelnějšímu úspěchu. Na základě různých svědectví pramenů i publikované literatury je možno příčiny problémů s realizací „romské“ komunistické politiky padesátých let (ale vlastně i dalších vývojových období) shrnout v podstatě do dvou základních okruhů otázek. První z nich tkví v samotné podstatě komunistického režimu, který nedokázal do důsledku realizovat žádný ze svých grandiózních, vesměs však zcela nereálných plánů. V oblasti praktického řešení tzv. romského problému se potýkaly orgány decizní sféry s celou řadou kontraproduktivních, vzájemně si odporujících opatření, s neustálými zásahy politických vlivů a změn v kompetenci jednotlivých orgánů, s nedostatkem finančních prostředků, s laxností a nedůsledností mnohých svých pracovníků a s celou řadou dalších překážek. Pokusím se poukázat na některé konkrétní projevy těchto problémů na Ostravsku, které se stalo od počátku padesátých let cílem početných vln imigrací romského obyvatelstva ze Slovenska:

a) **Změny kompetencí:** v souvislosti s reorganizací státní správy ve druhé polovině roku 1953 se přesunula kompetence v oblasti koordinace práce mezi romským obyvatelstvem z Ministerstva vnitra na jednotlivé rezorty, které se dosud podílely na řešení dané problematiky, rozděleny byly i finance. Nedařilo se zajistit koordinaci mezi ministerstvy a veškerá praktická činnost se v podstatě omezila na školství, osvětu a kulturu. Uvedeným opatřením utrpěla však stejně výrazně i činnost orgánů decizní sféry na nižší úrovni, které se zdlouhavě a obtížně orientovaly v nových poměrech. Navíc v průběhu dalšího roku

¹⁴ ZA Opava, fond KNV Ostrava, n. m., fasc. č. 82, pol. 51.

¹⁵ ZA Opava, fond KNV Ostrava, n. m., fasc. č. 1346. Srv.: N. Pavelčíková: *Zamyšlení nad pokusy o řešení tzv. romského problému v padesátých letech*. In: *Bulletin Muzea romské kultury v Brně*. č. 5, 1996, s. 11–14.

následovala rozsáhlá reorganizace národních výborů (NV). Byly zrušeny tzv. jednotné národní výbory ve větších městech (včetně Ostravy a Opavy) a přeměněny v městské NV. Některé dosavadní místní části se osamostatnily, jiné naopak byly vládním nařízením začleněny do tzv. městských okresů. V Ostravě vzniklo místo dosavadních obvodních rad 15 nových městských obvodů a jim odpovídajících obvodních NV. Mělo to pochopitelně za následek, že všude tam, kde se již vytvořily různé komise a dobrovolnické sbory ze zdravotníků, členek Československého svazu žen a dalších společenských organizací, které pomáhaly realizovat v praxi zásady státní politiky vůči Romům, vše skončilo a začalo se budovat znovu¹⁶.

b) **Změny a nedůslednosti v evidenci:** V roce 1953 vydalo Ministerstvo vnitra výnos, kterým se rušila centrální evidence romského obyvatelstva u ústřední kriminální služby, údajně proto, aby se zamezilo jejich diskriminaci. Romské obyvatelstvo nemohlo být samozřejmě vykazováno ani ve sčítáních obyvatelstva, neboť nepředstavovalo samostatně vymezenou skupinu. Evidence se sice v dalších letech vedla u národních výborů, resp. na stanicích Sboru národní bezpečnosti, byla však velmi nedůsledná a neúplná. Především nezachycovala velkou část těch Romů, kteří nebyli policejně hlášeni a bydleli de facto „načerno“ u svých příbuzných. Až do konce šedesátých let lze jen s velkými obtížemi a velmi přibližně odhadovat skutečné počty romských obyvatel jednotlivých obcí. Bud' nejsou k dispozici vůbec žádné doklady, nebo se jednotlivá hlášení a výkazy výrazně rozcházejí¹⁷.

c) **Nekoordinovaný příliv imigrantů, náborové akce:** V řadě hlášení orgánů decizní sféry se neustále zdůrazňuje, že je třeba zabránit nekoordinovanému přílivu nových romských obyvatel. Neustálý přírůstek dalších „nepřizpůsobivých cikánů“ nebylo možno zvládnout po stránce organizační ani sociální, navíc nepříznivě ovlivňoval celkový obraz romských obyvatel, jejich vzájemné vztahy s majoritou apod. Přesto nedokázaly komunistické úřady po celou dobu existence režimu příliv nových imigrantů omezit, často jej dokonce svými opatřeními zvyšovaly. V padesátých letech způsobovaly problémy především náborové akce jednotlivých závodů, které lákaly na Ostravsko pod sliby nejrůznějších výhod další a další pracovní síly. Náboráři jednali většinou přímo s pracovními úřady na Slovensku, které se velmi ochotně zbavovaly přebytku

¹⁶ A. Jurová: *Vývoj rómskej problematiky...*, s. 38; *Ústavní zákon č. 12/1954 Sb. z 3.3.1954 o národních výborech, zák. č. 13/1954 a 1/1954 Sb. o národních výborech a volbách do nář. výborů*. ZA Opava, fond KNV Ostrava II, k. č. 78, i. č. 608, aj. Podobné problémy nastávaly pravidelně při následujících změnách — např. v souvislosti s dalšími reorganizacemi státní správy v roce 1957 a zejména 1960, či se zřízením tzv. Vládního výboru pro otázky cikánského obyvatelstva v roce 1965 aj.

¹⁷ Podrobněji srv.: N. Pavelčíková: *Rómové v Ostravě během poválečného desetiletí*. In: *Acta facultatis philosophicae Universitas Ostraviensis HISTORIE-HISTORICA*. Č. 4. 1996, s. 102. T á ž: *Romské obyvatelstvo...*, s. 42.

nabídky romských pracovníků. Většinou si nedaly práci s tím, aby je vybavily příslušnými doklady o ukončení zaměstnání, zrušení stálého pobytu či jinými dokumenty. Ostravské závody až na malé výjimky (Vítkovické železárny, některé doly) pro své nové pracovníky nezajišťovaly vhodné ubytování, nestaraly se o jejich přihlášení, vůbec je nezajímalo, zda za nimi přijíždějí členové rodiny či jiní příbuzní, nesnažily se řešit jejich vztahy na pracovišti. Romští přistěhovalci se tak velmi často ocitali v novém prostředí v situaci, kterou sami nedokázali vyřešit, event. ji řešili způsobem, který byl pro majoritu nepřijatelný¹⁸.

d) **Problémy s ubytováním a jejich bezprostřední následky:** s uvedenými problémy souvisí otázka, která místy narostla v průběhu padesátých let do obudných rozměrů a stala se jednou z hlavních příčin hluboké krize komunistické koncepce asimilace Romů. Pro imigranty nebylo možno zejména v prostředí průmyslových měst zajistit odpovídající ubytování. Závody většinou umisťovaly romské muže stejně jako ostatní brigádníky do zdevastovaných, špatně vybavených dělnických ubytoven, starých kolonií, poddolovaných domů určených k demolici apod. Většinou tu chyběla tekoucí voda a nebyla k dispozici ani v blízkosti, nefungovala ostatní sanitární zařízení, potíže byly s otopem, s likvidací odpadků apod. Za romskými pracovníky se přitom záhy hromadně stěhovaly jejich početné rodiny, později i příbuzní a známí, kteří hledali na Ostravsku práci. Tak se stávalo, že v jedné místnosti žilo i dvacet osob včetně malých dětí, zatímco chodby, sanitární, někdy i další obytné místnosti byly zaplněny odpadky. V hromadných ubytovnách docházelo často k masovým infekcím úplavice či žloutenky, děti trpěly epidemiemi respiračních chorob apod. Mnohdy bylo paradoxně ubytování v tomto prostředí ještě horší než v bídných osadách na východním Slovensku, odkud většina Romů na Ostravsko přicházela. Tam byl alespoň v blízkosti les nebo volná příroda, kde nebyly problémy s biologickým odpadem, rodiče a starší sourozenci tam mohli nepozorováni realizovat pohlavní styk. Život osady se odehrával z velké části na prostranství mezi domky, sdružoval široké příbuzenstvo do jednolitého kolektivu a umožňoval i přirozené vazby s okolním majoritním obyvatelstvem. Průmyslové město nedávalo šance na zachování ničeho z těchto možností a z ostatních rysů dosavadního způsobu života romských komunit. Navíc jeho prostředí velmi rychle nahloďovalo tradiční rodinné vazby, způsobovalo krizi tradičních zvyklostí, nepříznivě ovlivňovalo dodržování mnohých dosud tabuizovaných jevů („odkládání“ dětí do dětských domovů, přísné posuzování nevěry či dokonce prostituce). Téměř až do poloviny šedesátých let žila většina romských rodin na Ostravsku i v jiných městech v závadných, nevhodných bytech či ubytovnách (kočovní Romové od r. 1958 v maringotkách bez kol). Je třeba se ptát, jak se za této situace měli jejich příslušníci rychle přizpůsobit

¹⁸ Tamtéž, s. 102. ZA Opava, fond KNV Ostrava, n. m., fasc. č. 1346.

požadavkům na změnu svého způsobu života či dokonce „splynout“ s majoritou. Řešením ovšem nebylo ani stěhování romských rodin do bytů I. kategorie na nových sídlištích, v nichž lidé zvyklí na primitivní prostředí romských osad neuměli žít. Jedno z možných řešení se naopak rýsovalo ve venkovském prostředí, kde se jednotlivé rodiny často stěhovaly do menších rodinných domků a statků po Němcích nebo si dokonce samy stavěly ubytování, jaké jim vyhovovalo. Díky tomu a některým dalším výhodám tohoto prostředí (celkově menší soustředění romských rodin, lepší sociální, osvětová péče apod.) se ve venkovských obcích tzv. romský problém většinou nevyhrotil do takových rozměrů, jako v průmyslových střediscích¹⁹.

e) **Pokusy o likvidaci negramotnosti a zvýšení vzdělanosti Romů:** vysoké procento negramotných romských imigrantů, v lepším případě pologramotných absolventů 2—3 tříd základní školy představovalo obrovský handicap pro celou společnost. Komunisté si tuto skutečnost uvědomovali a od počátku zdůrazňovali nutnost jednak přimět romské rodiče aby dodržovali povinnou školní docházku dětí, jednak vzdělávat také dospělé. Při zajišťování školní docházky často volili kombinaci různých administrativních, později i donucovacích prostředků (pokuty, odebrání dětských přídavků), přesto se lepšíla jen pomalu a romské děti většinou nevykazovaly pravidelnou účast ve vyučování ani dobrý prospěch. Příčiny tohoto stavu tkvěly zajisté především v postoji romských rodičů ke škole a v podceňování významu vzdělání. Nebylo možno se tomu ovšem divit za situace, kdy komunistický režim preferoval daleko více (i finančně) nekvalifikovanou manuální práci než odbornost, oceroval „dělnický původ“, zatěžoval vzdělávací systém ideologickým balastem apod. Další příčinou počátečních neúspěchů romských školáků byl jejich jazykový handicap (v romských rodinách se v té době mluvilo romsky nebo česko-slovensko-romským „etnolektem“, event. i s příměsí maďarštiny), rozdílný systém výchovných metod a celkové prostředí romské rodiny. Mnohá nedorozumění vyplývala také z nevhodného přístupu školy k romským dětem (nezájem, často i odpor, nepřátelské postoje, neadekvátní vzdělávací postupy a výchovné působení apod.). Komunistické úřady ještě na počátku padesátých let připouštěly možnost vytváření tzv. cikánských škol či tříd — v podstatě to byly vyrovnávací ročníky, které umožňovaly dětem překonat zejména jazykové problémy, věnovaly jim velkou pozornost i mimo vyučování (příprava do školy v družině, kroužky, soubory). V Ostravě zaznamenala významné úspěchy (dobrý prospěch v matematice, úspěchy v hudební, výtvarné, pohybové výchově, v mimoškolní činnosti) na podobné škole učitelka Zderka Půčková i některé další školy, romská škola existovala také v jižních Čechách

¹⁹ Státní okresní archiv (SokA) Nový Jičín, fond Okresní národní výbor (ONV) Bílovec, k. č. 483, i. č. 322. Rozhovor s J. Horváthem, Ostrava-Poruba 21.6.1999. Rozhovor s A. Kovacem, Bílovec 14.7.1999. Podrobněji srv.: N. Pavelčíková: *Romské obyvatelstvo...*, s. 39 an.

(Květušín). Přesto rozhodly úřady na konci šedesátých let, že vytváření samostatných tříd pro romské děti může být považováno za diskriminaci a zvolily přístup, který odsoudil většinu dětí k docházce do zvláštních škol pro retardované žáky²⁰.

Nepříliš úspěšně končila velká část masově realizovaných kurzů pro negramotné dospělé Romy. Narážela většinou na nedostatek vytrvalosti svých frekventantů, kteří sice nadšeně začínali, ale záhy začali vynechávat nebo úplně přestali do kurzů docházet. Celý běh absolvovalo zpravidla maximálně 50% účastníků, častěji však ještě méně, mnoho kurzů pro nezáměr zaniklo. Vinu za to ovšem nenesli pouze romští účastníci a jejich neschopnost se soustředit či dokonce nevzdělavatelnost, ale také nevhodné osnovy a pedagogické metody. Romští dospělí často nerozuměli příliš náročnému výkladu českých učitelů. Ti měli kromě trivia odučit také hodiny politické výchovy, v jejichž rámci vyprávěli o úspěších SSSR, mírovém hnutí či o událostech, jejichž smyslu frekventanti nerozuměli. S větším ohlasem se setkávaly kurzy vaření a šití pro romské dívky, veřejné aktivity, přednášky představitelů romské inteligence, spisovatelů, filmová představení s romskou problematikou²¹.

f) **Problémy s kočovnými:** Uvedené skutečnosti se týkaly především tradičně usedlých romských přistěhovalců, event. především těch z nich, kteří se nedokázali během krátké doby přizpůsobit změně životních podmínek a najít v českých zemích nový domov. Protože často měnili místo pobytu a zaměstnání nebo se z jiných důvodů nezdáli dostatečně přizpůsobiví, řadily je komunistické úřady mezi polousedlé (polokočovné) obyvatelstvo, aniž by však přesněji určily obsah tohoto pojmu. Ještě mnohem větší problémy nastávaly s invazí kočovných olašských Romů, kteří přišli na Ostravsko i do dalších středisek českých zemí na počátku padesátých let. Jejich způsob života a obživné aktivity (překupnictví koní, sběr starých surovin, peří apod.) procházely hlubokou krizí, rodová společenství však zůstávala uzavřena vůči majoritě i ostatním romským komunitám a úzkostlivě lpěla na svém tradičním způsobu života. Ten byl ovšem pro makrosocietu naprosto nepochopitelný a nepřijatelný, proto docházelo pravidelně ke střetům s policií, narůstala kriminalita i odpor ostatního obyvatelstva vůči nim. Ostravsko i Opavsko se stalo v průběhu padesátých let místem pohybu několika nepočetných, ale nápadných olašských skupin, pokusy o jejich trvalé usazení, zaměstnání, o likvidaci většinou nepřihlášených koní se mýjely účinkem. Ve druhé polovině padesátých let začaly proto instituce veřejné správy naléhat na řešení situace, s níž si nevěděly rady²².

²⁰ ZA Opava, fond KNV Ostrava II, k. č. 609, i. č. 458 aj. A. Jurová: *Rómská problematika...*, část' 2, dok č. 123, s. 255–260, do. č. 125, s. 261–263.

²¹ ZA Opava, fond SmKNV Ostrava — odb. školství a kultury, kart. č. 4.

²² SokA Opava, fond JNV Opava, kart. č. 79, i. č. 307. ZA Opava, fond KV KSČ Ostrava, zápis ze schůze PKV KSČ, 27.8.1956.

g) **Vnější projevy asimilace:** na druhé straně se ovšem určitá část romského obyvatelstva poměrně rychle přizpůsobovala běžnému způsobu života majority. Projevovalo se to např. ve změně způsobu odívání, v celkové úpravě bytů, dodržování základních pravidel hygieny osobní i prostředí, ve vzorné pracovní morálce, přijímání komunistické ideologie apod. Už jsem se v této souvislosti zmiňovala o zbytcích původního integrovaného romského obyvatelstva českých zemí, ovšem i mezi slovenskými imigranty se vyskytovali vzorní pracovníci, úderníci, nepočetná inteligence. Mnozí z této skupiny Romů měli již tradičně zkušenosti z každodenního styku s majoritním prostředím např. z předchozích zaměstnání či z „vyspělejších“ romských osad (ze západního, středního, výjimečně i východního Slovenska), preferovali smíšené, interetnické sňatky, byli přístupnější nejrozličnějším vzdělávacím programům, k jejich motivaci bezpochyby přispívala touha „vyrovnat se“ majoritě, najít své místo ve společnosti. Komunistický režim tyto jedince výrazně preferoval, nikdy však nedospěl k tomu, aby je a jejich názory přizval k řešení zásadních problémů, umožnil jim spolurozhodovat o koncepcích řešení tzv. romské otázky — event. volil zcela neadekvátní postup (srv. další text). V mnoha případech — a v dalších letech existence komunistického režimu paradoxně stále častěji — ovšem spočívalo zdánlivé „splynutí“ (asimilace) Romů s majoritou v pouhé vnější, povrchní nápodobě jejich zvyklostí. Nechyběly např. časté příklady velmi mizerného ubytování vzorných pracovníků, jejich děti často nechodily řádně do školy; na druhé straně tzv. vyspělí, asimilovaní Romové občas sami počali zapírat svůj původ, nehlásili se ke svým původním příbuzným a známým (nebo se za obojí styděli), také majoritní úřady je většinou přestávaly registrovat jako příslušníky romského etnika.

Z předcházejícího textu vyplývá, že komunistický režim vskutku nedokázal v průběhu padesátých let realizovat téměř nic ze zásad, které si pro praktickou politiku vůči romským přistěhovalcům stanovil. Jediným viditelným a celkem nesporným úspěchem byla soustavná zdravotnická péče, díky které se dařilo postupně eliminovat nejběžnější choroby romské populace — tuberkulozu, trachom, kožní nemoci²³.

V souvislosti s tzv. romskou otázkou ovšem zdaleka nešlo pouze o neschopnost úřadů řešit praktické problémy. Tato skutečnost totiž souvisela především s druhým podstatným okruhem daného problému — s tím, že představitelé komunistického režimu při formulaci zásad své politiky vůči romským přistěhovalcům vůbec nepochopili zvláštnosti mentality Romů, jejich etnosociální struktury a tradičního způsobu života. Podcenili složitost celé problematiky, naopak přecenili možnosti rychlého a úplného přizpůsobení či

²³ ZA Opava, fond KNV Ostrava II, k. č. 609, i. č. 458. Podrobněji srv.: N. Pavelčíková: *Romské obyvatelstvo...*, s. 75, 115 aj.

dokonce splynutí Romů s majoritou. První náznaky pokusů o odborné studium romské problematiky (srv. s. 4 této studie) byly v zárodku udušeny, větší podpory se nedostalo ani těm představitelům nepočetné romské inteligence, kteří se pokoušeli o samostatnější formulaci potřeb romského obyvatelstva. Základní omyly komunistické „koncepce“ romské otázky jsem už formulovala v úvodní části této studie. Bezesporu k nim patřilo neuznání etnicity, potlačování svébytné romské kultury. S tímto problémem bezprostředně souviselo také nedostatečné rozlišení subetnických skupin Romů, zejména nepochopení zvláštností kočovných olašských skupin, stejně jako téměř nulový zřetel k tradiční i současné sociální struktuře romského obyvatelstva. Prakticky se to projevilo např. v tom, že v průběhu padesátých let k základním zásadám práce s romskými komunitami přibyla snaha „politicky vyškolit uvědomělé představitele vyspělých skupin obyvatelstva cikánského původu“ a použít je k uvědomování „méně vyspělých“. V Praze se v průběhu roku 1952 sešli na školení zástupci Romů z jednotlivých krajů. V listopadu téhož roku pak probíhala v sídlech krajských politických škol týdenní školení romských úderníků, členů KSČ, aktivistů — budoucích členů komisí „pro řešení problémů cikánského“ obyvatelstva, které se zřizovaly při národních výborech od počátku roku 1953. Náplní školení byla zejména politická příprava, seznámení se zásadami státní politiky vůči Romům, s principy stalinské národnostní politiky apod. Po vyškolení měli tyto lidé navštěvovat romské rodiny zejména v místech jejich „nežádoucího soustředění“, spolupůsobit na změnu jejich zvyklostí, dbát o evidenci, školní docházku dětí, pomáhat nově příchozím při problémech v zaměstnání, s úřady apod. K jejich základním úkolům patřilo také aktivní členství v „cikánských komisích“ národních výborů, účast na kontrolách romských rodin, dohled nad činností romských hudebních souborů apod.

Nikdo z představitelů režimu netušil, že instituce romských aktivistů narazí na jeden ze základních rysů tradičních romských rodových společenství — totiž jejich vzájemnou rivalitu, často přerůstající v nevraživost a konflikty. Mnozí aktivisté budili nedůvěru už samotným faktem, že se stali hlasateli „gádžovských“ postupů asimilace, rychle se odcizovali svému původním prostředí, často mezi sebou nevybíravými prostředky soutěžili o větší díl vlivu. Nemyslitelná byla zejména idea, že by „vyspělí představitelé“ usedlého romského subetnika mohli nějak příznivě ovlivnit zvyklosti kočovných Romů. Ti totiž tradičně usedlími opovrhovali, považovali se díky své bělejší pleti, lepším majetkovým poměrům („úspory“ v podobě zlatých šperků a mincí, získaných překupnictvím), i vzhledem k přísnějšímu zachovávaní rituálních předpisů a tradic za „čistší“ představitele romství. Celá akce nemohla dopadnout jinak, než naprostým fiaskem. Aktivisté se dostali do neřešitelných konfliktů mezi sebou i se svými romskými spoluobčany, na své funkce postupně

rezignovali, mnozí z nich se dokonce vrátili na Slovensko nebo zmizeli neznámo kam²⁴.

Romské tradice a mentalita překážely nejen vzájemné komunikaci mezi představiteli rozdílných skupin, ale celému systému opatření, která měla vést k asimilaci. Indický původ a pohnutá historie Romů v Evropě zřejmě přispívaly k tomu, že je možno je dodnes charakterizovat jako „děti okamžiku“. V této souvislosti je třeba si uvědomit, že nikdy nebyli organickou součástí agrární společnosti (i když v jejím rámci měli díky svým pracovním aktivitám své místo) a nenaučili se jako příslušníci majority myslet na budoucnost, vytvářet zásoby, přemýšlet o posmrtném životě či se na něj dokonce systematicky připravovat aktivním praktikováním náboženského života apod. Nikdy netušili, co je čeká zítra (zda vůbec přežijí), proto se snažili maximálně prožít přítomný den, dopřávali sobě i svým dětem plně využití momentální hojnosti prostředků. K jejich životu patřila bouřlivá rodinná setkání a kolektivní oslavy, masové svatby, pohřby, pohostinnost vůči vlastním členům komunity, ale také vůči hostům či lidem v nouzi. Olašští Romové neváhali pohostit všechny přítomné hosty v restauraci, pokud získali větší obnos. Také neshody se vyřizovaly okamžitě, mnohdy způsobem, který vypadal navenek hrozně a přerůstal i do bitev „na nože“. K životu pro přítomný okamžik tu přistupovaly další typické rysy převážně **extrovertní, impulzivní mentality**, jimiž se většina Romů dodnes odlišuje od spíše introvertní povahy příslušníků majority, jejich touhy po klidu, soukromí, po „svém pořádku“. Podle mých poznatků se tyto rysy mentální odlišnosti Romů velmi často stávají zdrojem konfliktů mezi nimi a okolní majoritní společností.

Prostředí, v němž žily slovenské romské komunity až do odchodu do českých zemí, každodenní „život pro tento okamžik“ podporovalo. Ostatně ke změně je nenutil ani sociální systém komunistické společnosti, který zajišťoval všem práci bez ohledu na pracovní výkon — a tedy zároveň i pravidelnou výplatu mzdy, která často končila kolektivní hlučnou hostinou se spoustou jídla a pití. Romské rodiny měly navíc zajištěny pravidelné, poměrně vysoké státní sociální dávky (zejména progresivně nastavené přídatky na děti). **Státní sociální podpora**, které se v hojné míře dostávalo početným rodinám, nemocným a invalidním členům romských komunit, byla pro ně něčím zcela novým — do roku 1945 byli nejchudší obyvatelé romských osad odkázáni maximálně na místní charitu, žebrotu, drobné krádeže, kočovní Romové pak na svou

²⁴ A. Jurová: *Romská problematika...*, c. d., část 2, dok. č. 82, s. 162–164. ZA Opava, fond KNV Ostrava I, k. č. 2512, i. č. 257. K tradiční struktuře romského obyvatelstva a obsahu „romství“ (romipen) srv. zejména: M. Hubschmannová: *Můžeme se domluvit — saj pes dovakeras*. I. část. UP Olomouc 1998, s. 20 an. T á ž: *Několik poznámek k hodnotám Romů; Od etnické kasty ke strukturovanému etnickému společenství*. In: *Romové v České republice*. Praha 1999, s. 16–65, 115–136.

šikovnost při zajišťování překupnických, často i nelegálních obživných aktivit²⁵.

Jak jsem už zmínila, předmětem kritiky se často stávala **nedostatečná pracovní morálka** romských pracovníků. I v tomto případě šlo o hluboké nedorozumění, které dokonce občas přerůstalo až v názor (místy dodnes přezívající), že Romové nikdy nebyli zvyklí pracovat a živil se pouze nelegálně. Ve skutečnosti tradiční romská řemesla (práce s kovy, dřevem, proutím, výroba nepálených cihel), provozování hudby stejně jako magie, léčitelství, hadačství či zábavní atrakce (tyto aktivity byly většinou doménou kočovných Romů) neodmyslitelně patřily k agrární společnosti a byly jí přijímány často jako nepostradatelný doplněk života vesnických komunit. Rychlý nástup industriální společnosti (na Slovensku opožděně až ve 20. století) způsobil hlubokou krizi tradičních romských obživných aktivit a nutil romské živitele rodin vyhledávat nádenickou práci či různá příležitostná, pomocná zaměstnání. Pro všechna tradiční romská řemesla i ostatní zaměstnání ovšem platilo, že se vykonávala pod širým nebem, měla volnou pracovní dobu, nad romským řemeslníkem nebyl žádný dohlížitel, který by ho nutil k „normovanému“ výkonu. Jeho pracovní nasazení se řídilo výlučně poptávkou, eventuálně potřebou uživit sebe a rodinu. Pro olašské Romy byla většina manuálních prací tabu, nesrovnávala se s jejich ctí („pat'iv“) a degradovala je do nižších vrstev společenského žebříčku (pozůstatek kastovního systému). Ostatně určitá zaměstnání byla nepřijatelná pro všechny „čisté — žuže“ Romy (jakákoliv práce s odpady — tedy vyvážení žump, zametání ulic a jiné úklidové práce, pro některé skupiny i práce s hlinou) a jejich výkon měl za následek, že upadli mezi „degeše“ — rituálně nečisté. S touto zátěží dosavadních pracovních zvyklostí přicházeli romští zaměstnanci do prostředí průmyslových velkoměst, kde se jim nabízely nekvalifikované práce v uzavřených prostorách, pod dohledem mnohdy nepříliš ohleduplných mistrů, ve směnách či přesně odměřené pracovní době, výkon podléhal normě (i když většinou velmi měkké). Domnívám se, že je tedy zcela pochopitelné, že mnozí z nich, navíc stresovaní celkovou nepřízní nového, cizího prostředí, neschopností pochopit jeho požadavky na rychlé přizpůsobení a dalšími nepříznivými vlivy, nedokázali tyto podmínky rychle akceptovat. Na druhé straně zaznamenávají i historické dokumenty mnoho příkladů vzorné pracovní morálky a úspěchů. Těch dosahovali zřejmě zejména ti Romové, kteří už na Slovensku přivykli práci

²⁵ Srv. tamtéž. Podrobněji také: N. Pavelčíková: *Romské obyvatelstvo...*, s. 16. Tato skutečnost je podle mého názoru také velmi důležitá pro pochopení příčin současných výtek, které z řad majority často míří do romských řad. Na státní sociální podporu se Romové skutečně začali spoléhat až pod vlivem systému, který byl zaveden komunistickým režimem, po roce 1990 pak příliš liberálně rozšířen na tzv. ohrožené sociální vrstvy bez dostatečné kontroly. Jeho zneužívání se zdaleka netýká pouze určité části romského obyvatelstva.

v kolektivu majoritních spolupracovníků a pocházeli z prostředí tzv. lokálních společenství, která se v průběhu dvacátého století postupně zbavovala své uzavřenosti a integrovala se s majoritou²⁶.

Dalším nesplnitelným požadavkem komunistického režimu na rychlé přizpůsobení příslušníků romského etnika v oblasti pracovních i sociálních vztahů byla snaha vtáhnout do pracovního procesu a přinutit k asimilaci ženy. Ty měly tradičně na starosti péči o domácnost, výchovu početného potomstva, udržování rodinných i kmenových zvyklostí a tradic. Byly mnohem konzervativnější ve svém lpění na tradičních zvyklostech a hodnotách. Hůře se přizpůsobovaly novému prostředí než muži, kteří měli více zkušeností ze vztahů s příslušníky majority např. na pracovišti, vykazovali vyšší procento i úroveň gramotnosti. Postupně se sice zčásti přizpůsobovaly ve vedení domácnosti, péči o osobní hygienu a úpravu bytu, naopak nezměnily svůj přístup k dětem a k jejich výchově, nepřestaly respektovat vnitřní uspořádání a hierarchii rodinných vztahů apod²⁷.

K tradičnímu romskému způsobu života patřil celý soubor specifických vztahů a předpisů v oblasti zvykového práva, role rodiny a širokého příbuzenstva, přirozených autorit a sociálních vzorů, svébytná kultura. Část z těchto zvyklostí sice doznala podobně jako tradiční obživné aktivity určitých změn už pod náporom industriální společnosti, většina však v různých formách přežívala i po usazení v českých zemích. Na jedné straně sice bránila asimilaci nebo alespoň brzdila její rychlý průběh (zejména u olašských Romů byl tradiční způsob života a záměrná izolace její nepřekonatelnou překážkou). Nicméně i v této oblasti docházelo postupně pod náporom snah komunistického režimu o asimilaci k mnoha nenapravitelným změnám. Zejména u usedlých Romů život v anonymním prostředí velkoměsta vážně narušil rodinné vztahy, znalost a zájem o kulturní bohatství předcházejících pokolení, autoritu předáků — přirozených reprezentantů společenství a řadu dalších tradičních rysů.

Další pokusy o řešení

Už v průběhu druhé poloviny padesátých let se ukazovalo stále zřetelněji, že původní představy o rychlé asimilaci Romů jsou zcela nereálné. Většina romských rodin imigrantů ze Slovenska žila v českých zemích v naprosto

²⁶ A. Mann: *Vol'ba manželského partnera u Cigánov-Rómov na Spiši (k problematike existencie „cigánskej skupiny“)*. „Slovenský národopis“ 1990, 38, 1—2, s. 278—283. T ý ž: *Vývoj rómskej rodiny v dvoch spišských obciach (na základe výskumu matrik narodení)*. „Slovenský národopis“ 1990, 38, s. 581—587.

²⁷ Podrobněji srv.: N. Pavelčíková: *Romské obyvatelstvo...*, c. d., s. 33 an.

nevyhovujících podmínkách, zůstávali izolováni na okraji majoritní společnosti. S přílivem dalších vln imigrantů navíc neúnosně narůstaly problémy, mnohdy se znovu vracely i ty, které se zdály být už vyřešené. Komplikovala se zejména snaha o usazení kočovných skupin — např. na Ostravsku se pohybovalo už od počátku padesátých let několik „tlup“ olašských Lováriů (někdejších korských handlířů) se svými vozy, maringotkami a vyhublými koníky. Jednorázová opatření — odkup koní, kontroly, vykazování z dočasných míst pobytu apod. se ukazovala jako zcela neúčinná. Vážnou situací se už v průběhu roku 1956 začal zabývat ústřední výbor KSČ. Jeho pracovníci hledali inspiraci k řešení pochopitelně opět tam, kde se v těchto letech rozhodovalo o všem — v Moskvě. Zjistili, že v SSSR došlo právě v této době k prudkému obratu ve vztahu k Romům. Prezídium Nejvyššího sovětu SSSR totiž vydalo v r. 1956 zákon „o trvalém usídlení potulných cikánů“. Romská otázka se dostávala na pořad dne i v jiných zemích sovětského bloku, podle informací ÚV KSČ přetrvával dosud benevolentní postup pouze v Maďarsku, kde se stále ještě část inteligence zasazovala o výuku romských dětí v romštině, podporovala činnost Kulturního svazu maďarských Cikánů a jeho snahu posílit národní povědomí romských spoluobčanů. Z Bulharska, Rumunska a Polska přicházely zprávy o velmi podobných problémech, jaké se postupně pokoušely orgány KSČ a státu řešit v ČSR²⁸.

Dne 8. dubna 1958 vydal ÚV KSČ rozsáhlý elaborát O práci mezi cikánským obyvatelstvem, pro připravovaný sjezd komunistické strany byla pak vydána Zpráva o stavu práce mezi cikány v ČSR. Oba materiály se zabývaly velmi kriticky současnou situací na tomto poli, zejména ostře napadaly práci národních výborů mezi romským obyvatelstvem, liknavost v zajišťování jeho evidence, ubytování apod. Podobným tónem se nesly i následující zprávy jednotlivých krajských orgánů KSČ. Zajímavé je i to, že se na zasedáních pléna ÚV KSČ poprvé objevily pokusy o charakteristiku a odlišení jednotlivých subetnických skupin Romů. Jejich autorem byl Zdeněk Buřival, vedoucí Odboru osvěty státní propagace, jeho charakteristiky ovšem vycházely spíše z informačních brožur než z odborné literatury. Varoval zejména před romantickým pojetím kočovného způsobu života olašských Romů, který podle něj motivuje spíše snaha po úniku před postihem jejich trestné činnosti, obvinil je z nedostatečné péče o děti, líčil jejich špatné hygienické podmínky apod. Jeho vystoupení signalizovalo bezprostředně následující vývoj — dne 17. října 1958 vyšel zákon č. 74/1958 o povinném usazení kočujících osob. Zcela v rozporu s platnou Ústavou 9. května se v něm nařizovalo dosud trvale neusazeným osobám, aby skoncovaly s potulným způsobem života. Národní výbory jim měly poskytnout k usazení veškerou pomoc, zároveň však byly povinny zabránit jejich dalšímu nekoordinovanému pohybu. V § 3 zákona byly

²⁸ SÚA Praha, fond ÚV KSČ, ideologické odd., sv. 36, čj. 190.

vedeny přísné sankce (trest na svobodě v délce 6 měsíců až 3 let) pro osoby, které setrvávají při kočování, ač jim byla poskytnuta pomoc k trvalému usídlení²⁹. Podle prováděcích pokynů k zákonu pak bylo stanoveno, že bude proveden celostátní soupis všeho neusazeného obyvatelstva. V den zápisu se musí všichni trvale neusazení obyvatelé do 15 let přihlásit v místě svého dosavadního pobytu komisi složené z pracovníků NV, příp. i bezpečnosti, která má soupis na starosti. Ta zkontroluje a doplní jejich osobní dokumentaci a projedná s nimi, zda se trvale usadí v místě nebo se vrátí do obce svého trvalého pobytu. Z možnosti výběru byly vyloučeny osoby ve výkonu trestu a vojáci v prezenční službě.

Do konce roku 1958 proběhla opakovaná šetření v jednotlivých krajích, během nichž se upřesňoval okruh osob, které by měly spadat pod působnost této zákonné normy. Zároveň prováděly orgány státní správy školení pracovníků národních výborů a bezpečnostních složek, které měly rozhodnout o zařazení Romů a tzv. světských (kočujících) osob do soupisu, který se připravoval na počátek příštího roku. Podle těchto pokynů měly být do něj zahrnuty nejen osoby kočující, ale i tzv. polousedlí obyvatelé, kteří neměli řádné doklady o své občanské evidenci, nemohli prokázat stálé bydliště a zaměstnání apod. Ze soupisových karet dochovaných v archivních materiálech vyplývá ovšem zcela jasně, že úředníci, kteří ve dnech 3.—5. února 1959 prováděli soupis, tyto pokyny buď neuměli nebo nechtěli dodržovat. Potiže jim činilo určit osoby kočovné (např. na Ostravsku nebyli zapsáni všichni olašští Romové, mnohdy se dokonce rozdílně rozhodlo i o členech jedné a téže rodiny); ještě větší problém byl s polousazenými — na základě jednotlivých soupisových karet lze soudit, že rozhodování úředníků bylo ve vztahu k této kategorii zcela svévolné. Na Vítkovsku i v dalších okresech Ostravska byly pojaty do soupisu desítky osob, které se mohly prokázat více než pětiletým pobytem v místě a stejně dlouhým trvalým zaměstnáním³⁰.

Uváděné skutečnosti způsobily, že zákon č. 74/1958 a následující soupis těžce postihl většinu olašských kočovných Romů, kteří ztratili definitivně svou volnost. Jejich koně byli většinou prodáni, příp. utraceni; u maringotek nařídily úřady odstranit kola, aby s nimi majitelé nemohli přejíždět. Protože nebyl dostatek bytů, mnohé rodiny žily v takto upravených vozech často ještě několik let. Také mnoho dalších romských rodin ztratilo možnost volného pohybu, mnozí neprávem zapsaní Romové po několik let žádali o vynětí ze

²⁹ Sbírka zákonů ČSR, ročn. 1958, Praha 1958, částka 22. Ve stejné době jako v ČSR byla podobným způsobem řešena romská problematika také v Bulharsku, v Polsku byl zákon o zákazu kočování vydán v roce 1964. Srv.: J. T o m o v a: *The Gypsies in the Transition Period*. Sofia 1995, s. 57; A. F r a z e r: *Cikáni*. Praha 1998, s. 227. Romové v Polsku — foto, *ROMANO DŽANIBEN* 4/1998, s. 78.

³⁰ Soka Opava, fond ONV Vítkov, kart. č. 39, i. č. 451.

soupisu, museli si opatřovat spoustu dokladů o své bezúhonnosti, trvalém zaměstnání apod. K celkovému řešení a zamezení nekoordinovaného pohybu početných romských rodin však zákon vůbec nepřispěl. I v následujících letech se mnohé rodiny i početnější skupiny přesouvaly z českých zemí na Slovensko a zpět bez vědomí úřadů, jimž se dále nedařilo nepovolenému pohybu bránit.

Problém „splnutí“ (asimilace) romského obyvatelstva ČSR (a zřejmě i ostatních zemí komunistického bloku) s makrosocietou zůstával nadále otevřený. Sledovanou problematiku je tedy možno uzavřít zjištěním, že do konce padesátých let nedokázal komunistický režim vyřešit téměř nic ze složité problematiky postavení romského obyvatelstva ve společnosti. Důvodem tohoto neúspěchu byla především zcela mylná východiska, podle nichž se postupně vytvářela koncepce politiky vůči romskému obyvatelstvu; svou roli ovšem sehrála také nedůslednost a neschopnost režimu do důsledku realizovat svá vlastní předsevzetí.